

PRÓZA ZÁBAVNÁ

V době Jiřího z Poděbrad znovu ožil zájem o zábavnou prózu. Přitom lze namnoze pozorovat (podobně jako v skladbách veršovaných) návrat k hodnotám vytvořeným v době předhusitské. Dědictvím revolučního hnutí však zůstává zaměření na širší čtenářstvo. Je tím dokumentován vzrůst vzdělanosti, s nímž souviselo přibývání publika zajímajícího se o literaturu.

Zájem čtenářstva byl uspokojován jednak opisováním starších skladeb, vzniklých již v předhusitské době (např. kronik o Štířfridu a Bruncvíkovi; do tohoto proudu náleží i náš nejstarší tisk, Trojanská kronika z doby kolem r. 1470), jednak skládáním nových spisů vyjadřujících již jiný vztah k životu. Příznačný je např. pokračující vývoj středověkého exempla, které se postupně zesvětštuje a přizpůsobuje nové sociální a kulturní situaci. Jako nový druh prózy se objevuje skladba řešící v středověké alegorické formě závažné politické otázky (Ctibor Tovačovský z Cimburka, *Hádání Pravdy a Lži*); v době předhusitské byla tato oblast doménou verše nebo literatury latinské. V tom je vidět nejen nový poměr literárního díla k výrazové formě, ale i rostoucí množství publika zajímajícího se o tyto problémy. Próze řešící v beletristické formě závažné politické otázky je blízké i beletrizování skutečných událostí v *Kronice velmi pěkné o Janu Žižkovi*, otvírající řadu, která pokračuje v 16. století (Historie o Janu Palečkovi, pronikání zábavných příběhů do Hájkovy kroniky). Na druhé straně kronika o Žižkovi ukazuje, jaké účtě se Žižka těšil, a zároveň dokládá prohlubující se zájem literatury o lidové pověsti. V poděbradské době byly hojné např. pověsti o Husovi, Žižkovi, Prokopovi, o dobytí Prahy Jiřím z Poděbrad apod.; v naší kronice se stávají záležitost literární, a také to předjímá tvorbu 16. století (srov. postavu Jana Palečka).

Zábavná próza tihne k češtině, ale ani nyní se neopouští zábavná próza latinská; ta se však překládá a upravuje – jak tomu bylo již ve 14. století – do češtiny (*Brizelda*). I pro tuto prózu je charakteristické zesilování světských prvků, obrácení ke konkrétní životní skutečnosti a nedostatek náboženské mystiky příznačné pro středověk.

OLOMOUCKÉ POVÍDKY

Z exemplů, středověkých kazatelských příkladů s oblibou užívaných k osvětlení a konkretizaci kázání (srov. náš Výbor I, s. 579), vyvíjela se světská zábavná próza tím, že se exempla osamostatňovala mimo rámec kázání jako svébytná zábavná, popř. mravně naučná četba. Zvláště příznačný je pro tento postup soubor tzv. olomouckých povídek, dochovaných v rukopise z r. 1482, ale svým základem (jak ukazuje starobylý jazyk) nepochybně starších. V procesu laicizace exemplových práz vystupovaly do popředí zejména ty příběhy, které měly jen velmi volný, popř. bez kazatelského výkladu zcela nezřetelný vztah k náboženským otázkám; ty často vcházely do lidové ústní tradice a nejednou daly základ k rozvoji lidových

povídek a pohádek. Jiná exempla se stala oblíbenou součástí měšťanské zábavné prózy typu drobných humorných rozprávek (facetii), přičemž byly jejich látky často přesazovány do měšťanského prostředí.

Vybrané tři ukázky z Olomouckých povídek představují různá stadia a různé možnosti zesvětšřování. První povídka si ještě dochovává exemplární charakter, a to proto, že je náboženský zřetel přímo obsažen v její látce. Druhé vyprávění naznačuje cestu k lidové pohádce s bohatými nadpřirozenými prvky. Pro třetí povídku je charakteristický humor a látková blízkost k lidovým rozprávkám o napáleném čertu; snad právě pro tyto své rysy došla několikerého literárního zpracování v následujících staletích.

Tuto se píše

O JEDNOM RYTIEŘI ROZPÁVKA

Rytieř jeden bieše, jenž včely chováše. A nic jemu neprospěly, neb jemu umieráchu. Když se o to poče ptáti, kterak by jemu nemřely, i pověděno jest jemu, že položil-li by tělo božie mezi nimi, že by ihned přestaly mřieti.

5 Tehdy on ponuk se, že chce tělo božie přijimati, a když jest tělo božie v ustech schoval a mezi včely je položil, včely zajisté stvořitele svého poznavše, z strdi své najslazšie vosku nadělavše, hosti svému najdobrotivějšiemu kapličku divným nástrojem učinily. A oltář učinivše, to drahé tělo na něm postavily. Kterýžto div uzřevši jeho žena, zpoviedala se jeho knězi
10 toho, což jest od svého muže viděla. Tehdy ten kněz vzav s sebou všechny lidi osadnie a k těm včelám jsú přišli. I našli sú včely okolo létající a chválěchu pána boha, svého stvořitele, i odešli sú. A v té kaplici našli okna z vosku. I zvoničku i oltář u dveře našli sú. I diviechu se tomu všickni velmi, neb sú tělo božie nepoškvrněné našli.

15 A vzemše to drahé tělo božie, do toho kostela s velikými chválami jsú přinesli a v tom kostele jsú položili.

1 *bieše... chováše* (imperf.) byl... choval – 2 *umieráchu* umíraly; *se o to poče* (aorist) *ptáti* začal se na to vyptávat – 3 *položil-li by* kdyby položil, jestliže položí

5 *ponuk se* stavěje se, předstíraje – 7 *z strdi* z čistého medu (bez voštin) – 8 *divným nástrojem* podivuhodným řízením – 10-11 *lidi osadnie* osadníky – 13 *oltář u dveře* postranní oltář

15 *vzemše* vzavše; *s chválami* se slávou

Tuto se píše rozprávka velmi pěkná

O JEDNOM RYTIEŘI JMÉNEM JULIÁNOVI,

ješto jemu bylo mluveno od jelena, když na lov jel.

Rytieř jeden bieše jménem Juliánus, jenž otce svého i svú matku nevěda zabil. I stalo se jest, když ten Juliánus, jsa u mladých letech velmi

urozený a vzácný, i událo se jemu na lov jeti i uzřel na tom lovu jelena, an chodí; i chtiěše jeho polapiti. A obrátiv se jelen vece jemu: „Ty mě chceš
5 zabiti a nevieš toho, že máš otce svého i matku svú zabiti.“ A když on to uslyšel, velmi se poče lekati a báti, aby snad jemu nepříhodilo to, což slyšel od jelena. A opustiv všecko své zboží, otce i máteř, tajně jest odjel a velmi do daleké vlasti bral se.

A tu se k jednomu kniežeti prikázal a přivinul a tak se poctivě velmi
10 měl na dvoře toho kniežete, takže jeho to knieže rytieřem povýšenějším nežli dřeve učinil. A jednu svú urozenú přítelkyni jemu dal za manželku a jeden svůj hrad dal jemu místo věna.

I stalo se jest, když otec Juliánov i jeho matka, zateskše sobě velmi po svém synu, počeli sú se s pilností ptáti, zda by jeho mohli naléztí, a tak
15 dlúho chodivše přišli až do toho hradu, kdež jich milý syn přebýváše Juliánus. A když ty časy jeho doma nebieše, kdyžto jeho manželka je uzřela a oni všechny věci počeli sú jeho paní rozprávěti, co se jest jich synu přihodilo, a ona těm řečem porozoměvši poznala, že by otec a matka byla hospodáře jejiego, neb takové věci od svého hospodáře častokrát slýcháše, i přijala
20 jest je velmi ochotně a přívětivě a pro lásku a milování svého hospodáře, jehožto mějieše, svého vlastnieho lože jim postúpila a sama sobě jinde, v jiném pokojíku připravila. A když bylo ráno, paní Juliánova šla nábožně do kostela. A aj, Julián, její muž, ráno přijev, i jide k svému loži, jako by chtěl svú manželku zbuditi. A všed do pokojíku nalezl, an muž s ženú leží
25 na loži spiece. I domnieváše se, že by žena jeho s jiným mužem přiebytek měla, a inhed vytrh svůj meč tiše, oba dva jest na tom loži zabil. A když vyšel z domu, potkal manželku svú, ana se běře proti němu z kostela. I poče jie tázati, kterací by to lidé byli, kteříž by na jich loži a na posteli odpočivali. A ona jemu odpověděla: „Rodičové tvoji sú, otec tvój i matka tvá, jenž
30 sú nás dlúhého času hledali a nemohli sú nás naleznúti. A já pro tu lásku jich k nám velikú postúpila sem jim lože svého.“ A on to uslyšev, náramně se velmi lek, i poče převelmi hořce plakati a řeci: „Běda mně hříšnému, co učiním? Najmilejší své přátely sem zahubil. Aj, zajisté naplnila se řeč jelenova, kteréhožto hříechu já biedný a hubený mnoho sem se varoval,
35 avšak sem se jeho nemohl uvarovati. A již buoh tě žehnaj, dcero má najmilejší, neb již chci se toho hříechu káti, a to tak dlúho, donidž mi jeho pán buoh neodpustí.“ Jemužto ona vece: „Nedaj toho pán buoh, mój bratře najmilejší, abych tě měla opustiti, ale chci s tebú se těch hříechův káti. A poněvadž sem s tebú byla v utěšení, chci také i v zamúcení býti.“

40 Tehda odtavad vyšedše za někakú řeku velmi velikú, jeden špitál krásný velmi udělali a v tom špitále se káli. A ktož sú koli chtěli se přes tu řeku véztí, rádi sú pro pána boha prevozovali a je do špitálu přijímali a jim potřebu dávali, a to velmi laskavě pro milého pána Ježíše. Tehdy po mnohém času, kdyžto Juliánus o puol noci ustav odpočíváše, a mráz veliký té noci

45 bieše, uslyšel hlas veľmi žalostivý plačící, an prosí, aby jeho prevezl. A když to Julián uslyšal, ihned vstal. A když uzřel, ano jeden člověk zimů se velmi třese, vzav jeho velmi laskavě a milostivě do svého špitálu a učiniv oheň, i poče jeho rozhrévati. A rozhrév i položil na svém loži a dobře jeho přioděl. A po malé chvíli ten jistý nemocný, jsa učiněn jako malomocný, velmi
50 krásný se ukázal bera se do nebes a Juliánovi, hospodáři svému, řekl: „Juliáne, pán buoh mě k tobě poslal zvěstuje tobě, že jest pokánie tvé přijal a že oba dva, i ty i tvá žena, máte brzo umřieti a pánu bohu se dostatí.“ A inhed ten člověk zmizel.

A když to Juliánus uslyše i s svú ženú, po malém času, jsa pln dobrých
55 skutkův a almužen plný, v pánu bohu i s svú ženú otpočinul a do nebeského královstvie se dostal.

Nadpis: *ješto jemu jemuž – 1 bieše (imperf.) byl – 3 vzácny ctěný – 4 polapiti chytit – 6 poče (aorist) začal – 7 zbožie majetek – 8 do vlasti do země*

9 *se přikázal a přivínil* přihlásil se (do služby) a připojil se; *se poctivě velmi měl* počínal si velmi čestně – 10 *povýšenějším* vyšším – 11 *přítelkyni* příbuznou

13 *zateskše sobě* když se jim zastesklo – 14 *s pilností* bedlivě, horlivě – 18 *že by byla že je; hospodáře pána, manžela* – 20 *ochotně* laskavě – 23 *jide šel* – 25 *že by přiebytek měla že se tu peleší* – 33 *přátely* příbuzné, rodiče – 34 *hubený* ubohý, nešťastný – 36 *donidž* dokud – 39 *v zamúcení* v zármutku, v strastech

40 *odtavad* odtud, odtamtud; *špitál* nemocnici a starobinec – 42 *sú pro pána boha prevozovati* zdarma převáželi – 43 *potřebu* zaopatření – 44 *ustav* unaviv se – 49 *jsa učiněn jako malomocný* vypadající jako malomocný

55 *almužen plný plný* zásluh za almužny

Tuto se píše rozprávka veľmi pěkná

O JEDNÉ BABĚ ČARODĚJNÉ, JENŽ BIEŠE HORŠIE NEŽ ČRT

A ta jest manžely dobré v nenávist uvedla.

Muž jeden a žena biechu spolu dobře, a dábel tomu závidě tři léta pracoval, chtě mezi nimi nepříezen zjednati, a nemohl. I myslěše sám v sobě, že nic nenie chytřejšieho nežli zlá žena. I jide k jedné zlé ženě a prose
5 jje, aby je svadila a že jí chce zaplatiti. A ona řekla dáblu: „Dáš-li mi pět šilinkuov grošov, učinímť, že nikdy spolu dobře nebudú.“ Jížto dábel vece: „V pravé pravdě, učiníš-li to, více tobě dám.“

A ona vesela jsúci odjide k té dobré ženě a pozdravivši jje vece: „Kterak ty a muž tvój živi ste?“ Odpověděla: „Velmi dobře a laskavě.“ Jížto ona vece: „Zklamána si, neb tvój muž jinú ženu miluje více nežli tě.
10 A protož chceš-li, ať by tobě dobře bylo, poslúchaj mne: Ve čtvrtek o puol noci, když muž tvój spáti bude, vezmúci nuože vystřiž jemu šest vlasuov a polož na prahu. A to sedmkrát učiníš a inhed tě zase bude milovati.“ A ona vece jí, že to chce učiniti.

- Potom opäť tá zlá žena šla k mužovi, jehož pozdravivši, i vece:
- 15 „Kterak si ty s svú ženú živ?“ Odpovedäť, že dobre. I rekla jemu: „Zklamán jsi, neb tvá žena miluje více jiného muže. I vystřihám tě, žeť tento čtvrtek o puol noci chce zabiti. A jestliže procítíš, budeš se vymlúvati.“ A on to uslyšev, nerodi jí věřiti. Odpověděla jest ta nešlechetná žena: „Zkus toho, budu-liť já klamati.“ Odpověď jí muž: „Učinímť, co pravíš.“
- 20 A když bylo ve čtvrtek o puol noci a muž té dobré ženy učinil se, jako by spal, tehdy žena toho počela nuožek hledati a chtieci jemu vystřihnúti těch šest vlasuov. A užřev to muž její, jsa u velikém hněvu svú ženu vlastní zabil. A když ji jest zabil, navrátil se jest sám k sobě, žalost maje, že jest ji zabil. Potom vyňav svůj vlastní meč, sám se zahubiv, i umřel.
- 25 Tehda ta zlá a nešlechetná žena užřevši, že by oba zahynula, přišla k ďáblu, aby jí zaplatil. Tehda ďábel zdaleka stoje řekl jest jí: „Ó najhoršie nevěstko, více si učinila, než sem tě prosil. Otejdi ote mne!“ A povrh jí penieze řekl jí: „Jdiž, zlořečená a nešlechetná ženo, neb již i ďáblové u pekle se tvé zlosti bojie.“ A inhed jest ji vzal do pekla. Uchovajž nás jeho milý
- 30 pán buoh náš Ježíš Kristus. Amen.

1 *biechu* (imperf.) *spolu dobře* byli spolu zadobře – 3 *chytřejšieho* lstivějšího; *jide* (aorist) šel – 5 *šilinkuov* tuctů – 6 *v pravé pravdě* opravdu, zcela jistě

9 *zklamána si* klameš se, mýlíš se – 11 *nuože* nůžky

16 *vystřiehám* varuji, dávám výstrahu – 17 *procítíš* procítneš, vzbudíš se – 18 *nerodi* nechtěl

23 *navrátil se jest sám k sobě* přišel k sobě, vzpamatoval se – 25 *že by oba zahynula* (duál) že oba zahynuli – 27 *povrh* hodiv

VALTER A GRIZELDA

Tato povídka vypravuje o ženě, která trpělivě snáší i nejkřutější ústrky od svého muže a teprve po dlouhých letech je za svou pokoru odměněna. Text je přeložen z Petrarkova latinského zpracování jedné Boccacciovy novely (poslední novela desátého dne Dekameronu), sama látka je však středověká (byla později často zpracovávána, např. ve francouzské literatuře). Ačkoli povídka nevyniká zvláštními literárními kvalitami, působila mocně na širší čtenářské vrstvy a pronikla i do lidové ústní tradice. Je to vlastně jakési exemplum; od starších exemplů se však toto vypravování liší tím, že už je zcela odpoutáno od náboženství, spjata s pozemským životem a široce vypravěčsky rozvedeno. Charakter „světského exempla“ přispěl patrně k veliké oblibě této povídky u lidového čtenářstva; hojně se tiskla až do 19. století.

Počíná se Valterus a Grizeldis

Byl jeden v Vlašiech mocný markrabie jménem Valterus, maje lidi a země pod sebou, světlé krásy i mladosti, dobrého urozenie i mravuov šlechtných. Ten ženy neměl a byl jest myslivý, obíral se s hony a s lovy